

Черепаня Наталія Іванівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та методики дошкільної освіти
Мукачівський державний університет, м.Мукачеве, Україна

ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ВЗАЄМОДІЇ З СОЦІАЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ

У статті висвітлено одну з актуальних проблем сучасності, питання виховання взаємостосунків особистості дітей дошкільного віку у взаємодії з соціальним довкіллям. Проаналізовано соціальне довкілля та можливості, які воно вміщує для соціалізації дитини, на основі розуміння його як джерела розвитку і самовизначення особистості з врахуванням активності дитини у його освоєнні, що відбувається не шляхом одностороннього впливу довкілля на особистість, а є результатом їх постійної взаємодії.

Ключові слова: соціальна взаємодія, соціалізація, довкілля, соціум, особистість, гуманізація.

Вступ. Нині актуальною є тенденція формування активно-пізнавального ставлення дітей до соціального довкілля, розвитку їх особистої активності, відповідальності і ініціативи. Сьогодні дедалі очевидніше, що важливо формувати у дітей відкритість до світу людей, як потребу особистості, навички соціальної поведінки; розвивати усвідомлене ставлення до себе як вільної самостійної особистості та до своїх обов'язків, що визначаються зв'язками з іншими людьми, формувати готовність до сприйняття соціальної інформації, виховувати співчуття, співпереживання, відповідальність, бажання пізнавати людей, робити добрі вчинки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології і педагогіці (Г.Андрєєва, Л.Виготський, Т.Кузнецова, Ю.Мануйлов, А.Петровський, В.Семенов та ін.) соціальне довкілля розглядається з позицій інтеграції в ньому дитини, воно досліджується як суб'єктивно пережита дитиною об'єктивна реальність.

Про розвиток особистості дитини свідчить зміна її активності у соціальній ситуації розвитку, яку Л.С.Виготський визначає як «своєрідне, специфічне для даного віку, виключне, єдине і неповторне відношення між дитиною і оточуючою дійсністю, перш за все, соціальною».

Метою статті є вивчення соціального довкілля і тих можливостей, які воно вміщує для соціалізації дитини, що відбувається не шляхом одностороннього впливу довкілля на особистість, а є результатом їх постійної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Дошкільне дитинство психологи визначають як період першопочаткового складання особистості, розвитку активності як чинника пізнання, засвоєння морального досвіду. Такі вікові особливості, як емоційна чутливість, допитливість, здатність до наслідування, вразливість, створюють сприятливі умови для формування особистості як суб'єкта моральних ставлень. Важливим завданням є виховання культури людських стосунків, прищеплення навичок взаємної поваги у спілкуванні та спільній діяльності, уміння дотримуватися простих норм співжиття, керуватися соціально значущими цінностями.

Соціальна ситуація складається з впливу середовища і ставлення до нього дитини. «Соціальна ситуація розвитку - це та система відношень, в яку дитина вступає в суспільстві. Це те, як вона орієнтується в

© Черепаня Н.І.

системі суспільних взаємин, в які галузі суспільного життя вона входить», - відзначав Л. С. Виготський [2, с.88].

У розумінні значущості кожної з цих частин саме і полягає принципова різниця між навчально-дисциплінарною та особистісно-орієнтованою концепціями виховання. Гуманістична педагогіка визначального значення надає вихованню свідомого ставлення дитини до явищ довкілля, а навчально-дисциплінарна виходить з вирішальної ролі формувальних впливів середовища. З цього приводу важливо зауважити, що відсутність спеціальних педагогічних умов негативно позначається на формуванні особистості: коли не виховують батьки і педагоги, то починають «виховувати» випадкові люди, засоби масової інформації тощо.

Вже у ранньому віці починає складатися таке важливе особистісне утворення, як "базисна довіра до світу" (Е.Еріксон) - уявлення дитини про надійність дорослих, емоційна близькість з ними. За умов правильного виховання воно переростає у відкритість до соціальних впливів, готовність сприймати інших людей, інтерес до спілкування. Наголошуємо: правильне ставлення дитини до явищ соціального довкілля засновується, перш за все, на особистісному, суб'єктному ставленні до дитини близьких дорослих.

У дошкільному віці формуються основи соціальної компетентності дитини: вміння орієнтуватися у світі людей (рідні, близькі, знайомі, незнайомі люди; люди різної статі, віку, роду занять та ін.); здатність розуміти іншу людину, її настрій, потреби, особливості поведінки; уміння поважати інших людей, допомагати, турбуватися про них; обирати відповідні ситуації спілкування та спільної діяльності. Соціально компетентна дитина здатна відчувати своє місце у системі стосунків людей і адекватно поводити себе. Саме у цих проявах виразно виступає взаємозв'язок сфер життєдіяльності "Люди" та "Я сам" (зокрема, змістової лінії "Соціальне Я") [3, с.156].

Відзначимо, що для формування гуманістичної позиції необхідне позитивне ставлення до себе та інших людей, оптимістичне світосприйняття. Впродовж дошкільного віку формується здатність правильно орієнтуватися на можливе ставлення дорослого до дитини, виявляється прагнення відповідати вимогам дорослих людей, бути визнаними ними. Як наголошують психологи, претендуючи на визнання з боку дорослого, дитина прагне підтвердити свою

потребу цього визнання. Крім того, до старшого дошкільного віку здійснюється розвиток свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків, формується інтерес до нової соціальної інформації та бажання спів діяти з іншими людьми на засадах моральних цінностей.

Метою виховання є формування у дітей здатності виділення себе як носія гуманного ставлення до світу. Центральним моментом у вихованні людяності є ціннісний підхід. У його основі лежить позитивна спрямованість на людину, усвідомлення її цінності проявів людини, поцінування індивідуальності кожного [1, с. 34].

У молодшому дошкільному віці дитина знає близьких дорослих і дітей, їхні імена, сімейні та родинні стосунки, а в дошкільному закладі імена і по батькові педагогів. Дитина знає, що в сім'ї людина народжується і живе, розуміє значення родинних взаємин, злагоди і порядку в домі, вміє виявляти турботу про рідних людей і любов до них. Знає правила спілкування зі знайомими (сусіди, друзі батьків) та незнайомими людьми. Розуміє вимоги дорослих до поведінки дітей, виявляє інтерес до спільної з дорослими і дітьми діяльності. Розуміє відмінність між дорослими і дітьми. Розуміє захищеність дітей батьками. Відрізняє рідних, знайомих та чужих людей. Вміє вітатися, дякувати, просити і пропонувати допомогу. Виражає своє ставлення до людей за допомогою вербальних і невербальних засобів. Виявляє турботу про людей відповідно до їхнього віку [1, с.42].

Старшим дошкільнятам цілком доступні уявлення про гуманізм не як про окрему моральну якість, а як про певну моральну орієнтацію людини на свідоме, доброзичливе ставлення до себе та інших людей. Вони здатні на таку поведінку, в якій це ставлення може реалізуватися, ладні відповідати за свої вчинки. Цікавим є й зворотний ефект: чим ширшим і різноманітнішим стає соціальний досвід дитини, тим більшого авторитету набувають дорослі, які відповідають критеріям моральної поведінки. Саме найближчі дорослі: батьки, члени родини, педагоги - відіграють вирішальну роль в усвідомленні й переживанні дитиною таких моральних категорій, як доброта, любов, щастя, гідність людини, честь роду, відданість батькам, вірність, а не абстрактні образи вождів і героїв. Ці моральні категорії є загальнолюдськими і вічними. А цінності, що відповідають їхньому змісту, формують здатність за умов змінного соціуму, конкуренції і соціальних негараздів завжди лишатися Людиною [3, с.208].

До головних принципів організації освітньо-виховної роботи, спрямованої на освоєння дитиною даної сфери життя, педагоги відносять:

- єдність формування у дітей уявлень про соціальну дійсність як частину довкілля, що відображає діяльність і взаємини людей, та виховання усвідомленого бажання брати участь у житті людей, що їх оточують;
- емоційгенність як необхідну умову засвоєння дітьми соціального досвіду;
- достовірність та педагогічну доцільність у відборі знань про людину, суспільство, мораль;
- комплексність застосування різних видів діяльності дітей у формуванні гуманного ставлення до людей;

- використання прикладу дорослого як носія знань, норм, цінностей; показ особистісних якостей через ставлення до себе і ставлення дорослих до інших людей і до самої дитини [4, с.14].

Завдання вихователів - формування у дітей ділової відкритості до світу людей як потреби особистості; виховання соціальних навичок поведінки; розвиток усвідомленого ставлення дитини до себе як вільної самостійної особистості, рівної з іншими людьми, як члена суспільства, та до своїх обов'язків, що визначаються зв'язками з іншими людьми; розвиток інтересу до людей; формування готовності сприймати інформацію і соціальний досвід; виховувати у дітей співпереживання, співрадість, співчуття, бажання пізнавати людей, робити добрі вчинки, діяти за принципами гуманізму, справедливості.

Вивчення особливостей соціально-емоційного розвитку дитини дозволило виявити низку суперечностей, пов'язаних із характером взаємодії внутрішнього світу дитини й соціального оточення. Головна з них полягає у відкритості дитини довоколишньому, прагненні до довіри, прийнятті дорослими й однолітками, з одного боку, і жорстокості у міжособистісних ставленнях, з іншого. Темпи й динаміка сучасного життя, соціальний поділ і економічні кризи призводять до підвищення агресивності та емоційної нестабільності в житті людей. Дорослі не завжди здатні впоратися з проблемами життєвих труднощів, зберегти впевненість і відповідальність. У цих умовах зростає роль педагога як прикладу для дитини в соціально прийнятливих способах взаємодії з навколишнім. Саме педагог має набути статусу значущого дорослого, не просто близької, а духовно близької людини, частини «духовного простору» дитини. Для цього потрібно, щоб вихователь сам достатньо осмислював свій моральний досвід, усвідомлював значення різних форм виявлення своєї особистісної позиції стосовно місця у взаєминах з людьми [4, с.14].

Знання про соціальні явища мають бути не лише зрозумілими, а й важливими для дитини. Вихователі часто звертаються до мотивації «Вам це придасться у житті», однак слід визнати, що для дошкільнят вона не є достатньо актуальною. Більш значущою є орієнтація «як дорослий». І зовсім недопустимим у виховному сенсі є використання у педагогічному процесі засобів, що можуть спровокувати дитину до антигуманних і антисоціальних проявів (наприклад, акцентування сили як засобу вирішення конфлікту, наведення порядку або надмірне засудження негативного вчинку, що переходить у зневажливу оцінку особистості тощо) [5, с.15].

Для успішної соціалізації особистості дошкільника важливо будувати виховний процес як організацію життєдіяльності дитини, створення виховного розвивального середовища, у якому вона могла б активно діяти, пізнавати світ, спілкуватися з дорослими й однолітками. Інакше кажучи, ставити дитину в позицію суб'єкта діяльності. І тут виникає небезпека формального підходу. Адже означена позиція вимагає від дитини дошкільного віку здатності приймати рішення, здійснювати усвідомлені вчинки і нести за них відповідальність. [5, с.18].

Гуманними проявами можна вважати такі, що приносять благо іншій людині, у яких виявляється

здатність до альтруїзму. Щодо механізмів формування у дітей такої поведінки, то дослідники відзначають роль емоцій у виконанні моральних норм. Водночас не менше значення має гуманне ставлення до інших, засноване на емпатії. Як засвідчує наше дослідження, саме емоційний стан дітей є однією з найважливіших причин їх гуманної або негуманної поведінки [5, с. 15].

Виконання дошкільниками правил поведінки і моральних норм не є достатнім доказом сформованості в них гуманізму. Їхні дії і вчинки нерідко позбавлені тієї емоційної основи, яка необхідна для співпереживання і співчуття, зокрема у стосунках з однолітками. Щодо взаємин із дорослими, спостерігається більш складна картина: дитина виступає не стільки суб'єктом емоційної допомоги іншій людині, скільки об'єктом вияву почуттів з боку дорослого, що є недостатнім для формування в неї гуманних почуттів. Отже, прилучення дитини до моральних норм гуманної поведінки може дати лише формальний результат, якщо в дошкільника виникає звичка чинити правильно лише задля виконання норми, без емоційного переживання необхідності саме морального вчинку. Означене положення переконливо обгрунтоване О.В.Запорожцем [2, с. 134].

Емоційні реакції як зовнішній вияв внутрішнього світу дитини - один з показників успішного чи сповільненого входження в соціальну ситуацію і прийняття певної соціальної ролі. Власне, гуманність як прояв ставлення цілком вибудовується на емоційній основі. Емоційний спосіб взаємодії з оточенням є для дитини первинним, вона його виявляє вже з перших місяців життя, ще до оволодіння мовою. Перший емоційний досвід починає формуватися ще до того, як дитина словами може позначити і пояснити своє ставлення. І в поведінці дорослої людини багато що зумовлюється першим емоційним досвідом дитини, здобутим у ранньому віці. Саме соціальні емоції дітей відображають пріоритетні потреби і прагнення в процесі спілкування з однолітками і дорослими. Одна з головних особистісних потреб дошкільників - потреба у визнанні і прийнятті іншими, особливо близькими і значимими для дитини людьми, задоволення якої не лише впливає на характер стосунків дитини з оточенням і на власну поведінку, але й визначає життєву позицію особистості, яка щойно починає формуватися. На поведінці позначається також міра задоволення означених потреб: негативні соціальні емоції, які переживає дитина в різних життєвих ситуаціях, можуть бути обумовлені саме неприйняттям і відчуженістю з боку найближчого оточення [5, с. 19].

Найкращий спосіб передачі дітям норм поведінки - створення сприйнятливої соціальної ситуації розвитку. Для соціально-емоційного благополуччя в плані успішності взаємодії з оточенням як в нових ситуаціях, так і в звичних обставинах важливу роль відіграє

відчуття впевненості у собі та інших людях. Упевненість виступає показником особистісних можливостей дитини. Дитина тоді впевнена, коли відчуває підтримку, коли у неї не виникає страху бути незрозумілим і покараним. Неважко зрозуміти, що таке ставлення формується частіше в дітей з позитивним емоційним досвідом взаємодії з оточенням. У процесі спілкування з однолітками і дорослими, особливо з близькими людьми, у дітей формуються емоційні установки стосовно себе і оточення. Стійкі емоційні установки набувають функції внутрішньої оцінки, своєрідної призьми, через яку сприймається ситуація, подія, інша людина.

Переживаючи ситуацію емоційного дискомфорту, дитина, як правило, неусвідомлено вибирає той або інший спосіб психологічного самозахисту активного чи пасивного характеру. Скоюючи агресивні дії або перебуваючи в депресивному стані, діти таким чином намагаються прожити конкретну ситуацію, протистояти емоційному негативізму, який виникає в процесі взаємодії з оточенням і спотворює духовний зв'язок дитини зі світом. [2, с. 188].

Висновки. Підсумовуючи викладене, підкреслимо, що взаємодія дитини з суспільним довкіллям слугує джерелом розвитку і соціалізації особистості - у цьому її безперечна сила. Водночас, довкілля відіграє роль фактора соціально-особистісного розвитку дитини лише у випадку активної взаємодії з ним дитини як суб'єкта, завдяки чому вона має можливість виявити ініціативність, активність та набувати соціального досвіду. Зовнішні впливи, в тому числі і педагогічні, набувають для дитини особистісного змісту, якщо вони детерміновані не тільки значущістю для соціального оточення, але й для соціального досвіду особистості. "Сприятливим" для соціально-особистісного розвитку дитини є суспільне довкілля, у просторі якого дитина залучається до активної взаємодії з досягненнями культури.

Професійні знання про роль суспільного довкілля у вихованні та соціалізації особистості актуалізують проблему ціннісних характеристик соціуму, в якому розгортається діяльність групи, дошкільної установи і окремої дитини. Педагог сприяє "розпредмеченню" середовища, розширюючи, збагачуючи його не лише соціальними стосунками, але й переводячи предметно-речове облаштування життєдіяльності дитини у соціальний контекст. Конструювання дитиною образу соціального світу, який постає перед нею як певна соціальна реальність, вимагає соціально-педагогічного супроводу соціалізації особистості дитини, що передбачає врахування та вивчення всієї повноти її взаємодії з соціальним довкіллям, зі світом людей, з різними соціальними інститутами мікросоціуму з метою забезпечення гармонійної соціалізації особистості і становить перспективу подальших розвідок у даному напрямку.

Список використаної літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. - 1999. - 61с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості /І.Д.Бех. - Кн.2. - Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. - К.: Либідь, 2003. - 344с.
3. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні / Наук. ред. О.Л.Кононко. - К., 2003. - 243с.
4. Поніманська Т.І. Людина і я. Світ дорослих як чинник соціалізації особистості дитини / Т.І.Поніманська //Дошкільне виховання. - 199. - №8. - С.14
5. Поніманська Т.І. Формування соціальної компетентності дитини /Т.І.Поніманська // Нова педагогічна думка. - 1998. - №2. - С.14-19

Стаття надійшла до редакції 27.04.2016 р.

Черепаня Наталиа

кандидат педагогических наук, доцент,
заведуючий кафедри теорії та методик дошкільного образования
Мукачевский государственный университет, м.Мукачево, Украина

**ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА
ВО ВЗАИМОДЕЙСТВИИ С СОЦИАЛЬНЫМ ОКРУЖЕНИЕМ**

В статье освещена одна из актуальных проблем современности, вопросы воспитания взаимоотношений личности детей дошкольного возраста во взаимодействии с социальной окружающей средой. Проанализированы социальная окружающая среда и возможности, которые она вмещает для социализации ребенка, на основе понимания его как источника развития и самоопределения личности с учетом активности ребенка в его освоении, что происходит не путем одностороннего воздействия среды на личность, а является результатом их постоянного взаимодействия.

Ключевые слова: социальное взаимодействие, социализация, окружающая среда, социум, личность, гуманизация.

Cherepanya Nataliya

Candidate of Pedagogical Sciences, Ph.D., Associate Professor
Head of the Department of Theory and Methodology of Preschool Education
Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine

**EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN COOPERATION
WITH THE SOCIAL ENVIRONMENT**

The article highlights one of the actual problems of our time, the question of education the relationships of child personality of preschool age in interaction with the social environment. The task of educators is to form child actor openness to the world of people as personality needs; to bring up the social skills and behaviours; to develop a conscious child's attitude to himself/herself as free and independent person, equal with others as a member of society and to their responsibilities defined by relationships with other people; to develop the interest for people; to form the readiness to receive the information and social experience; to educate child empathy, gladness, compassion, the desire to know people, to behave well, to act on the principles of humanism and justice. Professional knowledge of social environment role in the personal education and socialization actualize the problem of value characteristics of the society. The activity of pre-school institutions and individual child is developed. The teacher favours environment "dematerialization", expanding, enriching it not only by social relationships, but removing the subject-proprietary arrangement of the child life in a social context. The construction the image of the social world by children, which appears to them as a kind of social reality, requires socio-pedagogical support of the child socialization. It takes into consideration and explore all the fullness of its interaction with the social environment, the world of people with different social institutions of micro society with the aim to ensure harmonious socialization and make recommendations for further research in this direction.

Key words: social interaction, socialization, environment, society, personality, humanization.